

Altay Teorisi Karşıtı Bir İddia

Sir Gerard Clauson*

Çev. Fatma Ertürk**

Grønbech ve Krueger'in *Central Asiatic Journal*'da (2. cilt, 1956, s.76) yazmış oldukları *Introduction to Classical (Literary) Mongolian* başlıklı makaleleri Prof. Udo Posch tarafından değerlendirilmiştir. Prof. Posch, makaledeki "Türk, Moğol ve Tunguz dil gruplarının varsayılan genetik akrabalıklarının asla ispat edilemeyeceği" savının Moğolca çalışan genç araştırmacılar için tehlikeli olacağını ileri sürmüş ve Grønbech'i bu sıra dışı savını ispata davet etmiştir.

Açıkçası çoğu Mogolistten (tabii böyle bir sözcük var ise) farklı olarak, çoğu Türkolog gibi, Türk, Moğol ve Tunguz dillerinin ortak bir ataya sahip olduklarının asla ispat edilmediğini söyleyen eski arkadaşım Prof. Grønbech'in bu görüşünü paylaşıyorum. Hatta daha da ileri gidip, mümkün olduğu kadarıyla aksinin ispatlanabileceğini yani bu dillerin ortak bir ataya sahip olmadıklarının kanıtlanabileceğini söylüyorum. Bu yüzden de bu görüşlere sahip olmamın nedenlerini ona danışmadan burada ifade etmeye çalışacağım.

Tarih öncesi araştırmalarda, belirli bir etnik grupla belirli bir dil özdeşleştirilebildiğinde genelde rastlanan durum şudur: çoğunlukla söz konusu etnik grubun varlığına dair deliller, söz konusu dilin ilk tarihlendirilebilen kalıntılarından çok daha öncesine gider. Buna bir örnek, eski Britanyalılar ve onların dilidir. Bu yüzden, Moğolca ve Türkçe konuşan kabilelerle ilgili ilk bilgilerimizin, bu dillerin ilk önemli kalıntılarından birkaç yüzyıl öncesine dayanması şaşırtıcı değildir (Bu makalede Tunguz dilleri hakkında çok az şey söyleyeceğim çünkü bu diller hakkında çok sınırlı bilgim var). Türkçenin ilk önemli kalıntıları milattan sonra 8. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen *Orhun Kitabeleri*; Moğolcanın ilk önemli kalıntıları ise milattan sonra 1240 yıllarında derlenen *Gizli Tarih*'tir (Bu derlemenin bir bölümü, daha erken tarihli malzemeye dayanmakla birlikte ne kadar önceye gittiği belirsizdir). İki dil arasındaki olası kalıtımsal ilişki sorusunun herhangi bir incelemesine, besbelli ki bu iki dili erken evrelerinde kıyaslayarak başlanmalıdır. Fakat karşılaştırmanın temelini genişletmek adına Türkçe tarafına, aynı lehçelerde (Türkî ve Uygur) yer alan

* Clauson, Sir Gerard, "The case against the Altaic Theory", *Central Asiatic Journal*, 2, 1956, ss. 181-187.

** Çeviren, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Doktora Öğrencisi.

Budist ve Maniheist metinlerin 8. ve 9. yy. çevirilerini ve diğer çağdaş metinleri ayrıca başlıca 11. yy. “Hakani” kaynakları olan *Kutadgu Bilig*’i ve Kaşgarlı Mahmut’un *Divanü Lugati’t-Türk*’ünü eklemem uygun olacaktır.

12. yy.’dan önceki Moğolca ve 8. yy.’dan önceki Türkçe kalıntıları önemsizdir ve aslında yabancı kaynaklardaki (Çin, Bizans) münferit sözcüklerden ibarettir. Bu sözcükler de zaten belli bir tarihte bir dili ya da diğerini konuşan kabileleri belirlemekten daha öte bir fayda sağlamazlar. Hatta genellikle var olan kanıtlar o kadar belirsizdir ki, sorulara yanıt vermek yerine yeni sorulara yol açarlar. Örneğin, ben Dr. Pritsak’ın “var olan kanıtların Hsiung-nu ve Avrupa Hunları’nın aynı olduğunu ve Türkçe konuştuklarını gösterdiği” görüşünü paylaşmama rağmen diğer araştırmacılar farklı görüşler benimsemekteler. Fakat yine de, mevcut kanıtlar, Türk ve Moğol kabilelerinin 12. yy.’dan çok önce birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde olduklarına işaret eder. *Orhun Kitabeleri*’nin öncesine gitmemek için (ki aslında çok öncelere gitmek mümkündür) şunu belirtmek yerinde olacaktır: *Gizli Tarih* derlemesinden 5 yy.’dan fazla bir süre öncesinde tartışmasız Moğolca konuşan Kitañ kabilesi ile Kuzey Türkü yakın temastaydılar.

Bu yüzden, iki dili konuşan kabileler arasındaki bu uzun ve yakın temasın, ortak bir ata dil olmamasına rağmen her iki dilde de çok sayıda ortak sözcüğün bulunması ile sonuçlanması doğal olarak beklenebilir. Fakat çok garip görünse de, erken dönem Türkçe metinler ile *Gizli Tarih*’teki sözcükler karşılaştırıldığında neredeyse hiçbir ortak özellik gözlenmemiştir. Var olan tek tük örnekler ise *kagan* “baş hükümdar” ve *teñri* “cennet” gibi uluslararası sözcükler (*teñri* birkaç yüzyıl öncesinin Huncasına kadar izlenebilir) ve Prof. Poppe’nin bu derginin 1. cildinde yayımlanan 36. ve ilerleyen sayfaları kapsayan makalesinde listelediği sayısı 50 küsuru bulan “Orta Moğolcada Türkçe Ödünç Sözcükler”dir. Öte yandan, temel sözcükler yani rakamlar, “söylemek, vermek, almak, gitmek” gibi temel fiiller, “yiyecek, at” gibi temel isimler ve “iyi, kötü” gibi temel sıfatların hepsi tamamen farklıdır.

Her iki dildeki ortak sözcüklerin sayısının 12. yy.’ın sonlarından itibaren hızla artmaya başladığı aşikârdır. Cengiz Han Asya’dan Avrupa’ya ilerleme sürecinde, Türk halklarının çoğunu zapt ettiği zaman iki dil arasında ciddi bir alışveriş başlamış ve günümüze kadar aralıklı olarak da olsa devam etmiştir. Bu dönemde, Moğollar Türklerden daha “yabani” ve kültürsüz olduklarından, Türklerin onlardan ödünç aldıkları sözcükten çok daha fazlasını onların Türklerden almaları gerektiğini kabul etmek uygun olmalıdır. İlk değiş tokuşlar muhtemelen teknik idari terminoloji alanındaydı: böylece örneğin Moğollar “*elçi*” sözcüğünü Türkçeden aldı ve karşılığında iki tür vergi olan “*alban* ve *kupcur*” sözcüklerini verdi. Değiş tokuşlar şüphesiz zamanla genişledi ve daha önceden bilinmeyen hayvan isimlerini ve benzeri şeyleri de kapsar hale geldi.

Moğollar Budizm inancını benimsediklerinde değiş tokuş süreci yeni bir evreye girdi. Budist metinlerinin Moğolcaya çevrilmesiyle çok sayıda Türkçe sözcük ve Türkçe kılığında başka dillerden (Sanskrit gibi) sözcükler Moğolcaya katılmaya başladı. Moğolcanın fonetik sistemi Türkçeden bir derece farklıydı ve genellikle de daha zayıftı. Moğolcada Türkçe sözcüklerin benimsenmesi ekseriyetle bazı fonetik değişiklikleri gerektiriyordu; örneğin, Moğolcada sonda gelen ve ıslıksız ses çıkaran damak ünsüzü olmadığı için Türkçe *ulus* “ülke” sözcüğü *ulus*’a dönüşmüştür .

Moğolcanın kuzeybatı (Kıpçak, Kaman vs.), güney merkez (Çağatay vs.) ve güneybatı (Osmanlı vs.) Türk dil gruplarına ne denli nüfuz ettiği, 13.yy.’dan itibaren yazılan bir dizi metin ve belgeye bakılarak değerlendirilebilir. Genel olarak, bu dil gruplarında çok az sayıda Moğolca sözcük vardır; olanlar da *ulus* gibi yalnızca Moğol kılığındaki eski Türkçe sözcüklerdir.

Kuzeybatı (Tuva, Hakas, Altay Dağları vs.) ve güney merkez (Kırgız, Kazak vs.) Türk dil gruplarında ise durum çok farklıydı. Bu Türk dil grupları, batıda olandan çok daha uzun süre Moğol hâkimiyeti ve etkisi devam eden bölgelerde konuşuluyordu. Bu diller yazılmadıkları için Moğol istilasında geçirdikleri aşamaları belirlemek ne yazık ki mümkün değildir ve 19. yy.’ın ikinci yarısında Rus araştırmacıların topladıkları metin ve sözcüklerden daha öncesine ilişkin elimizde kanıt bulunmamaktadır.

Nihayet perde kalktığı zaman, ortaya çıkan resim büyük bir değişiklik arz eder. Bunun uç bir örneği, 1944’e kadar dış Moğolistan’ın bir parçası sayılan, Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Tuva Özerk Vilayeti’nde konuşulan Tuvacadır. Bu dilde, “yok etmek” gibi oldukça sıradan kavramları ifade eden özgün Türkçe sözcüklerin yerini, Moğolca karşılıkları almıştır. Yakın zamanda meydana gelen bazı fonetik değişiklikleri (örneğin, sonu ünsüzle biten çoğu ismin iyelik eki olan *-tığ* yerine *-lığ* geçmesi gibi) saymazsak, temel olarak Tuvaca en eski çağdaş Türk dillerinden biridir. Hâlâ bu dilde kullanımda olan ve bu dilden başka yalnızca 8.-9. yy. Uygur metinleri ya da 11. yy.’a ait Kaşgarlı’nın *Divan*’ında rastlanan çok sayıda eski Türkçe sözcük mevcuttur. Diğer taraftan, dilin mevcut tek sözlüğü olan Palmbakh’ın *Tuvinsko – Russkiy Slovar*’ında çok sayıda Moğolcadan ödünç sözcük bulunmaktadır ama aslında bu sözcüklerin bazıları *ulus* gibi Moğolca kılığında Türkçe olup Moğolcaya verilip geri alınmıştır. Bazı sayfalarda, hemen hemen bütün sözcükler Moğolca asıllıdır. Rusçadan ödünç alınan sözcükler çıkarıldıktan sonra, geri kalanın yarısına yakınının Moğolcadan ödünç sözcükler olduğunu söylemek muhtemelen yanlış olmayacaktır.

Elbette ki, işler bundan çok daha ileriye gitmiştir: Bütün Türk dillerinin içinde sadece Tuvacada (birkaç sözcük dışında) morfolojinin büyük bir bölümü de Moğolcadır. Bu kısmen “standartlaştırmadan” ileri gelmektedir ki sözlükte buna

dair açık işaretler vardır; ancak, bu durum daha çok dilin mevcut durumundan kaynaklanmaktadır. Örneğin, fiilden türeyen isimler için standart son ekler, her ikisi de saf Moğolca olan *-a:şkin*, *-e:şkin* ve *-lğa /-lge'* dir. Dile giren Moğolca fiillerin beraberlerinde Moğolcadan türemiş şekillerini de getirmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Örneğin, klasik Moğolcadaki *ürege-* “yok etmek” fiili modern Moğolcada *üre-* şeklini almıştır ve Tuvacada bu şekilde kullanıldığı göz önünde bulundurulursa, “yok etme/yok ediş”in *üre:şkin* olması makul gözüküyor. Ancak, tam olarak aynı şey saf Türkçe fiillerde de gerçekleşmektedir. Örneğin, 8.inci yy.’a dayanan *ülüg* “bir pay” ve *üleş* “paylaştırma”nın yanı sıra onlar kadar eski bir Türkçe fiil olan *üle-* “paylaştırmak, dağıtmak”tan, Moğolca bir son ek ile *ülelge* “(matematiksel) bölme”yi buluruz. Bu sözcük, şüphesiz yeni türetilmiş bir sözcüktür; ancak, Katanov’un bu yüzyılın başında yayınlanan ve Uryankhay olarak adlandırdığı Tuva dili çalışmasında, Türkçe köklerin Moğolca son ekler aldığı benzer sözcükler yer almaktadır.

Tuva dilinden sonra, Moğolcadan en çok etkilenen iki Türk dili tahmin edileceği üzere, Hakas ve Dağlık Altay dilleridir. Bu dillerin sözcük hazineleri Moğolcadan ödünç pek çok sözcük içerir ama morfolojileri hemen hemen hiç etkilenmemiştir. Bu diller İslam dünyasından uzak bölgelerde konuşulduğundan, birkaç istisna dışında Arapça ve Farsçadan ödünç alınmış sözcük ihtiva etmezler. Sızan sözcüklerden biri olan *arba* “araba” ise Arapça aslı “*arrāda*” olup Türkçeye 12. yüzyıl civarında ya da 13. yüzyılın başlarında girmiş ve muhtemelen bir ya da iki ara dil vasıtasıyla ve ulaşma süreci sırasında değişikliğe uğrayarak bu dillere ulaşmıştır.

Orta kuzey dillerinde, Kırgızca ve Kazakçada Moğolca öğeler fark edilir olmasına rağmen daha azdır. Diğer taraftan, bu diller, sıklıkla ciddi bir değişikliğe uğramış şekilde, kayda değer sayıda Arapça ve Farsça ödünç sözcük ihtiva ederler, örneğin *hādir* yerine *ezir* gibi. Açıkçası Kırgızca ve Kazakça, bütün Türk dilleri arasında, saf Türkçe bileşenlerini bulmanın en zor olduğu iki dildir ve bu dilleri Ugrian alıntı sözcükleri gibi olası önemsiz kategoriler bir yana, Moğolca, Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerden ayırmak son derece güçtür.

Yukarıda ana hatlarını verdiğim olguların Altay teorisi üzerindeki etkisi aşikârdır. Eğer Moğolcadaki belirli bir sözcük, yapı ve anlamıyla başka bir dilde örneğin Kazakçada karşımıza çıkarsa, bu durum, söz konusu iki dilin ortak atalara sahip olduğunun kanıtı değildir. Bu olsa olsa, yukarıda anlatmış olduğum, yaygın sözcük değiş-tokuşunun yüzlerce örneğinden biridir. Benzer bir şekilde, Moğolcanın “bir şey için gösterilen eğilim ya da bir şeye duyulan tutku” anlamını veren ve isim yapan *-sağ/-seğ* son ekinin olması, örneğin *emeseg* “kadınlara düşkün erkek” ve Türkçede benzer bir anlama sahip benzer bir son ekin olması, iki dilin ortak atalara sahip olduğu anlamına gelmez. Bu son ek, Türkçenin morfolojik yapısının bir parçasıdır, ama Moğolcanın değildir. İkisinden sadece

Türkçede *-sa/-se* isim-fiil yapım eki vardır ve sadece Türkçe dilek-istek kip fiili oluşturur, örneğin *suv* “su” dan *suvsa-* “su istemek, susamak” ve *er* “erkek” den *erse-* “erkeklerin peşinden koşmak, erkek delisi olmak” gibi. Türkçe *-sak/-sek*, sadece bu gibi dilek-istek kip fiillerinden gelen eylemin isim/sıfat şeklidir, yani *ersek* “erkek delisi kadın”, doğrudan *er*’den değil, *erse-*’den türemiştir. Açıkçası Moğolca, Türkçe fiil yapma eki *-sa/-se*’yi ödünç almamasına rağmen, Türkçe sıfat yapım eki *-sak/-sek*’i ödünç almış (Moğolca fonetik kurallarına uydurmak için *-sağ/-seg*’e dönüştürmüş) hatta *eme* gibi saf Moğolca sözcüklere bile ek olarak eklemiştir. Tıpkı Tuvacanın *üle-* gibi saf Türkçe sözcüklere bile *-ğa/-ge* gibi Moğolca takıları eklemesi gibi. Türk tarafı için yaklaşık olarak M.S. 1200’den, Moğol tarafı için ise M.S. 1240’tan sonrasına ait metinleri karşılaştırmaya dayanan Altay teorisinin herhangi bir geçerliliği yoktur; çünkü söz konusu sözcüklerin biri ya da diğerinin ödünç sözcük olmadığı hiçbir zaman kanıtlanamayacaktır. Muhakeme benzerliği ile Tunguzla ilgili benzer tartışmaların aynı şekilde geçersiz olması gerektiğini varsayıyorum; çünkü Tunguz dilindeki ilk somut malzemenin yüzyıllar öncesinde Moğol ve Tunguz dili konuşanları arasında sıkı temaslar olduğu bilinmektedir.

Elbette ki, bu, kendiliğinden Altay teorisini tamamen bertaraf etmez. Sadece sözcük hazineleri tamamen farklı görünüyor diye 12. yy. öncesi Türkçesi ve *Gizli Tarih*’in Moğolcası arasındaki genetik bir akrabalığı inkâr etmek konuyu basite indirgemek anlamına gelebilir. Ne de olsa *five – fünf – cinq – quinque – penta – pañea*, tamamen farklı görünürler, ama ortak bir ataları vardır. Bunun açıklaması, ne kadar uzak bir ihtimal de olsa, ortak bir ata teorisini kanıtlamak için dilin en erken iki aşamasına ait yeterli sayıda eş anlamlı sözcüğün olmamasıdır. Yukarıda söylediğim gibi, iki dildeki eş anlamlı temel sayılar, fiiller, isimler ve sıfatlar, yani sözcük hazinesinin, çiftlerin önemli olması gerektiği bölümleri tamamen birbirinden farklıdır ve mesela *five* ile *cinq*’in ortak atadan olduğunu kanıtlayan türden hiç bir yaratıcılık, bu temel sözcükler arasında akrabalık kurmaya hizmet etmemiştir. Bazı sözcük çiftlerinin üretilebileceği oldukça doğrudur. Prof. Posch’un kendisi de, Prof. Gronbech’in kitabının eleştirisinde birkaç tane üretmiştir. Ancak, bana kalırsa bunların çoğu, Cengiz Han’ın döneminden itibaren çok hızlı bir şekilde ilerleyen sözcük değiş-tokuşunun, daha önceki dönemde, mesela Kuzey Türkü ve Kitañ’lar 7. ve 8. yy.’da temas halindeyken muhtemelen daha yavaş bir tempoda devam ettiğini kanıtlamaktadır.

Prof. Posch’un örneklerinden özellikle biri konuya ışık tutmaktadır. Sözcükleri şöyle listeler: -Orta Moğolca *hüker*; Tunguzca *ukur/hukur*; Türkçe *höviz* (çağdaş bir bozulma) *ökiz öküz*; Çuvaş *vêGêr*; ona göre hepsi de “boğa” demektir (doğrusu öküz olmalıdır) ve bu verilerden “Proto-Moğol” *pökür* sonucuna varır (Türkler için “Proto-Moğol” yerine “Proto-Altay” tabirini

kullanmak daha kibarca olacaktır). Durum böyleyken, 8.- 9. yy. kadar eski bir döneme (*İrk Bitig*) ait bir Türkçe sözcük olan *öküz* bu gibi etimolojik maceralara eğilimli olmayan Türkologların bile kendilerini yabancı köken arama zorunda hissettikleri en eski birkaç Türkçe sözcükten biri olup çıkmıştır. Bir taraftan *öküz*, Türk ırkının varsayılan kültür beşiğinin, burası neresiyse, tipik bir hayvanı değildir, diğer taraftan *öküz*, eşanlamlısı olan Kuchean (“Tokharian B”) dilindeki *okso*’ya, şüpheli bir biçimde, hüker’e benzediğinden daha fazla benzer. Aslında, tarih öncesi bir dönemde Türklerin *öküzleri* Kucheanlar’dan ya da başka bir Hint-Avrupa halkından almış olduklarını var saymak çok daha mantıklıdır. Ve bu gibi durumlarda adet olduğu üzere, hayvanla birlikte ismini de aldıkları ve tarih öncesi daha sonraki bir dönemde Moğolların bu sefer Türklerden *öküz* ve beraberinde hayvanın ismini aldıkları ve kendi fonetik yatkinliklerine uyacak şekilde değiştirdikleri varsayılabilir. Eğer öyleyse, *pökür* tamamen hayal mahsulüdür ki aslında ben sözcüğün olması gereken Altay baş harfinin *p-* olduğuna inanıyorum.

Altay teorisine karşı oluşturduğum önermeler bana oldukça kuvvetli görünmektedir; ancak, bu önermelerin bir açıklaması olabilir. Umarım, bu makale, belki Prof. Posch’un kendisi de olmak üzere, Altay teorisini destekleyenlerin bir açıklama üretmesine ilham kaynağı olur. Fakat bu gerekçeli bir açıklama olmalıdır, bu alandaki otoritelere bir gönderme şeklinde değil; en azından günümüzde bizim gibi iki dilin tarihini derinlemesine araştırma ve Tuvaca gibi son derece karışık dillerin bozulmuş yapısını ayrıntılı bir şekilde çalışabilme imkânı olmamış ve vefat etmiş seçkin araştırmacıların otoritelerine bir gönderme şeklinde hiç değil.